

חוסר כוונה בברכת אבות

במאמר זה נדון בנושא חוסר כוונה בברכת אבות. ביחס למי שלא כיוון בברכת אבות הורו רבי¹ שעליו לחזור ולהתפלל. האם יש להסיק מכך שתפילתו הראשונה לא עלתה לו כלל? האם היו ברכותיו לבטלה? או שמא יצא ידי חובתו אף בתפילתו הראשונה אף שלא כיוון באבות, ומה שעליו לחזור ולהתפלל זהו חיוב נוסף? בשאלות אלה נדון בחלקו הראשון של מאמרנו. בחלקו השני של המאמר ננסה לעמוד על סגנונה של הכוונה הנצרכת בתפילה, שעליה נאמר שבחסרונה יש לחזור ולהתפלל.

חלק א – החיוב להתפלל בשנית כשלא כיוון בתחילה

המקור להלכה לפיה אדם שלא כיוון בתפילה צריך לחזור ולהתפלל, הינו ממעשה שהובא במסכת ברכות (ל, ב): "רבי חייא בר אבא צלי והדר צלי. אמר ליה רבי זירא: מאי טעמא עביד מר הכי? אילימא משום דלא כוון מר דעתיה...". הרא"ש (ד, כא) הסיק מתגובתו של רבי זירא שמי שלא כיוון דעתו בתפילה, לפחות בברכת אבות, עליו לחזור ולהתפלל. יש שהבינו שהטעם לכך הוא שבתפילה בלא כוונה לא יוצאים ידי חובה, וכך הבינו הב"ח והט"ז.² כך משמע ברמב"ם (תפילה ד, טו) שכתב: "כל תפילה שאינה בכוונה אינה תפילה". מאידך, יש שהבינו³ שתפילה בלא כוונה הינה תפילה ויוצאים בה ידי חובה, ולמרות זאת עליו לחזור ולהתפלל שוב. נרחיב לקמן בשיטתם תוך העמקה בגדר החיוב להתפלל בשנית וביישוב הקשיים עליה.⁴

1. נציין אותם ונביא את דבריהם בהמשך המאמר.
2. ראה ט"ז סי' צ"ו סק"א. וראה ב"ח סי' ק"א סד"ה "ומ"ש רבנו ויראה", אמנם לשונו שם קשה, עיי"ש.
3. נביא דבריהם לקמן.
4. הגרש"ז אורבך כתב צד שלישי בחקירה, לפיו אף שהמתפלל בלא כוונה תפילתו תפילה ואין ברכותיו לבטלה, מ"מ לא יצא ידי חובה. ראה הליכות שלמה, פ"ח, סקי"א. אמנם ראה שם מה שהקשה הגרש"ז על הבנתו והניח בצ"ע.

גדר החיוב להתפלל בשנית

נביא את דבריו של רבי אליעזר פאפו בשו"ת חסד לאלפים⁵ שהעלה את שני הכיוונים שהצגנו, ולבסוף צידד כצד השני:

לפום ריהטא היה נראה דכיוון דדינא יתיב שצריך לחזור, שמע מינה שלא יצא ידי חובת תפילה, ואם בריא לו שלא יכווין יותר טוב שלא יתפלל. אבל יש לצדד ולומר **דעל כל פנים יוצא ידי חובת תפילה** ואין ברכתיו לבטלה, דאם לא כן היה להם לומר דאם נזכר אחר שאמר ברכה ראשונה שלא כיוון בה, יפסיק אפילו באמצע ברכה.

כדבריו נראה לדייק בלשונו של השולחן ערוך. כתב השו"ע בסימן ק"א סעיף א': **"ואם לא כיוון באבות, אע"פ שכיוון בכל השאר, יחזור ויתפלל"**. לשונו של השו"ע, שמורה את דינו של מי שלא כיוון בברכת אבות, תמוהה שהרי היה לו לומר שדינו שאם לא כיוון באבות לא יצא יד"ח, ומדוע כתב רק את הפועל היוצא מכך שלא יצא יד"ח, שיחזור ויתפלל. מדיוק זה נראה שהשולחן ערוך סובר שאף מי שלא כיוון באבות יצא ידי חובה, אלא שחז"ל הורו לו להתפלל שוב והוא חיוב חדש, כדי שיכווין באבות. דברי השו"ע, "יחזור ויתפלל", אינם אפוא הפועל היוצא אלא עצם הדין של מי שלא כיוון בתפלתו הראשונה.⁶

כעין זה כתב בספר קהלות יעקב על ברכות סי' כ"ז. הקה"י תמה על מה שכתב הטור שכיום אם לא כיוון באבות לא יחזור ויכול להמשיך להתפלל, כיצד העומד בברכת 'אתה גיבור' ונזכר שלא כיוון באבות יכול להמשיך להתפלל, לכאורה כל ברכתיו מעתה עד סוף התפילה הן ברכות לבטלה.⁷ מכאן הסיק הקה"י שאף תפילה בלא כוונה היא תפילה, ולכן יסיים תפלתו אף אם לא כיוון בברכת אבות. ומה שמכל מקום צריך לחזור ולהתפלל היינו משום ששני חיובים הם. האחד, חיוב תפילה ובזה יוצא אף בלא כוונה, ובנוסף ישנו "חיוב כוונה". כיוון שלא קיים חיובו השני הורו לו לחזור ולהתפלל כדי שישלים את החיוב שאותו לא מילא בתפילתו הראשונה. ומ"מ בתפילתו הראשונה יצא ידי חובת תפילה. אולם בדברינו ניסחנו אחרת את הגדר של החיוב לחזור ולהתפלל, שאינם שני חיובים כפי שכתב הקה"י,⁸ אלא חיוב אחד הוא של "תפילה", והכוונה היא דין מדיני התפילה. ואף שבלא כוונה עלתה לו תפילה ולכן ברכתיו אינן לבטלה ויצא יד"ח, מ"מ הטילו עליו חיוב חדש להתפלל שנית כדי שיכווין.

5. סימן ק"א אות א'.

6. והצגתי את הדיוק שבלשונו השו"ע לפני גדול אחד והסכים עמי.

7. אמנם העיר שם דאליבא דהרוקח וספר חסידים אם יכווין במודים יד"ח.

8. אכן הקה"י הקשה על עצמו מנא לן דשני חיובים והניח בצ"ע.

הבנה זו לפיה אף אם לא כיוון לבו יצא יד"ח, מופיעה בשבולי הלקט. כך כתב בהלכות תפילה סי' י"ז:

ר' ירמיה בשם ר' אלעזר אומר המתפלל ולא כיון את לבו אם יודע בו שהוא חוזר ומכוין לבו יחזור ויתפלל ואם לאו לא יחזור ויתפלל. ושמעתי מפי הר"ר יעקב מגורציבורק נר"ו וכו' שאע"פ שכמה פעמים אדם מתפלל ואינו מתכוין יש לומר שיצא ידי חובתו למאן דאמר תפלות כנגד תמידין תקנום וכו'.⁹

הקושי מדברי רבי אליעזר

אמנם קשה על דרך זו מדברי הגמרא במסכת ברכות (ל, ב): **"אמר רבי אליעזר לעולם ימוד אדם את עצמו אם יכול לכווין את לבו יתפלל, ואם לאו אל יתפלל"**. וכתבו הטור (קא, א): **"תנו רבנן המתפלל צריך שיכווין בכל הברכות. ואם אינו יכול לכווין בכולן לפחות יכווין באבות. דאמר רבי אליעזר לעולם ימוד אדם עצמו אם יכול לכווין באבות יתפלל ואם לאו אל יתפלל"**. ואם התפלל ולא כיוון באבות יחזור ויתפלל. והאידנא אין אנו חוזרין בשביל חסרון כוונה שאף בחזרה קרוב הוא שלא יכווין אם כן למה יחזור".

ולפי מה שביארנו שאף כשלא כיוון באבות אין ברכתיו לבטלה ויצא ידי חובתו, מדוע אמר ר"א שלא יתפלל אם לא יוכל לכווין באבות, הרי סו"ס מקיים בזה מצווה.

היה נראה ליישב בפשטות שפירוש דברי רבי אליעזר אינו שלא יתפלל כלל אפילו יעבור זמן תפילה אם ימתין, אלא כוונתו שלא יתפלל עתה עד שירווח לו וירגע ויוכל לכווין, אך לא דיבר במצב שיעבור זמן תפילה. אמנם בפרישה סי' ק"א אות ב' כתב שמכל מקום יתפלל תשלומין, ונמצא שלדעתו דינו נאמר אף במצב שיעבור זמן תפילה. הלכך נניח ליישוב זה, ונפנה לעיין ביישוב העולה מדברי התלמוד הירושלמי.

דברי רבי אליעזר הם ביחס לתפילה השניה – תלמוד ירושלמי

בתלמוד הירושלמי הובאו דברי רבי אליעזר בלשון זו (ברכות ב, ד): **"אמר רבי ירמיה בשם רבי אליעזר התפלל ולא כיוון לבו, אם יודע שהוא חוזר ומכווין לבו יתפלל ואם לאו אל יתפלל"**. הרי שבירושלמי נכתב במפורש שכל דברי רבי אליעזר

9. וראה גם ספר "כתר ראש" אות כ"ב בשם הגר"ח מוולאז'ין, דתפילה בלא כוונה אף שאינה כקרבן מ"מ היא כמנחה. ובהערות ההוצאה החדשה של הספר הנ"ל, הערה י"ד, הביאו בשם הגר"ז הלוי שלמד להלכה מדברי הגר"ח מוולאז'ין הללו דאף בלא כוונה מ"מ חפצא של תפילה יש כאן.

נאמרו רק ביחס לתפילה השניה לאחר שלא כיוון בראשונה. אולם, ביחס לתפילה הראשונה לא אמר רבי אליעזר כלל שאם אומד שלא כיוון אל יתפלל. אדרבה, מדויק שבזה צריך להתפלל אף אם משער שלא יצליח לכיוון, שהרי אחרת היה לו להשמיענו את דין אומדן הדעת כבר לעניין התפילה הראשונה. א"כ מצאנו ראייה מהירושלמי שהמתפלל ולא כיוון לבו בתפילתו הראשונה אין ברכתו לבטלה ויוצא ידי חובתו. אולם נותר לנו לברר האם זהו גם פירוש המימרא של רבי אליעזר המובאת בתלמוד הבבלי אותה ציינו לעיל.¹⁰

מצאנו שהגר"ח מוואלאז'ין, הובאו דבריו בספר "כתר ראש" הלכות תפילה אות ל"א, פירש את דברי רבי אליעזר שבתלמוד הבבלי כתואמים לדברי רבי אליעזר כפי שהובא בירושלמי:

מה שאמרו ז"ל לעולם ימוד אדם עצמו אם יכול לכיוון לבו יתפלל, ואם לאו אל יתפלל, קאי על הפעם השני שאם לא כיוון בראשונה צריך להאמיד עצמו, אם יוכל לכיוון יתפלל ואם לאו אל יתפלל, אבל בראשונה לא.

וכן הביא בשם הגר"ח מוואלאז'ין גם בספר "זכרון יעקב"¹¹ (בן יהודה) בחידושים על מס' ברכות ל' ע"ב.

אמנם נראה לענ"ד שישנם קשיים על פירוש זה בדברי רבי אליעזר שבתלמוד הבבלי. הרי רבי אליעזר פתח דבריו כך: "לעולם ימוד וכו'" ומהלשון "לעולם" משמע שזהו דין בכל תפילה, ולא דווקא ביחס לתפילה השניה לאחר שלא כיוון בראשונה. בנוסף, מסתימת לשון הטור בהביאו את דברי רבי אליעזר, משמע שאין חילוק והדברים נאמרו אף בתפילה הראשונה. בנוסף, הפרישה סי' ק"א סק"ב, שאותו הזכרנו לעיל, הבין שדברי רבי אליעזר נאמרו ביחס לתפילה הראשונה, שהרי הוא חייב בתשלומין, חיוב השייך בתפילה הקבועה.

הלכך נציע אופן אחר להסביר את דברי רבי אליעזר שבתלמוד הבבלי כך שלא יקשו על היסוד שכתבנו בתחילת הדברים לפיו חסרון כוונה לא מעכב לעניין לצאת יד"ח, וזאת אף כשנפרש את דברי רבי אליעזר ביחס לתפילה הראשונה.

10. בשבולי הלקט, תפילה, סי' י"ז (צוטט לעיל בגוף המאמר), הביא לשון זו דהירושלמי בלא לציין שמקורו מהתלמוד הירושלמי, ואף לא ציין שהבבלי חולק. נראה מכך שהשבולי

הלקט הבין דאף הבבלי סובר כירושלמי בזה וכפי שנביא מהגר"ח מוואלאז'ין לקמן.

11. ומדידה חידש שם יישוב נוסף לפיו כל מה שאמר רבי אליעזר דימוד עצמו, היינו כשמתפלל ביחיד אך לא כשמתפלל בציבור, דבזה יתפלל אף אם יודע שלא כיוון באבות. אמנם ראה לקמן מה שהקשינו על פירוש הגר"ח מוואלאז'ין, והקשיים קשים עוד יותר לפי פירושו של בעל "זכרון יעקב".

הכוונה כתנאי או כדרך כבוד

נציע יישוב המחלק בין מצב בו הפגם בתפילה נובע מהחסרת חלק מחלקי התפילה למצב שבו הפגם נובע מכך שהתפילה לא נאמרה בדרך כבוד כלפי מעלה. במקרה בו אדם דילג ברכה אחת מתפילת שמונה עשרה, זה לא יצא ידי חובתו אף שאמר את שאר הברכות.¹² לעומת זאת כשאדם אמר את כל חלקי התפילה כתיקונן אלא שאמרם שלא בדרך כבוד, אף שלכתחילה היה לו להמנע מלהתפלל במצב כזה, מכל מקום בדיעבד יצא ידי חובתו. נביא מספר דינים מהם נלמד שאמירת התפילה שלא בדרך כבוד אינה מעכבת לעניין לצאת ידי חובה, ומאידיך אין להתפלל כך לכתחילה אף אם יעבור הזמן.

כהקדמה נביא מדברי הפוסקים לעניין תפילת נדבה. נכתב בטור סי' ק"ז בשם תשובת אביו הרא"ש, שמוטב לאדם שלא יתפלל נדבה אם לא יודע אם יצליח לכווין מראש ועד סוף התפילה. כך נפסק גם בשו"ע סי' ק"ז סע' ד'. מאידך אם כבר עמד והתפלל נדבה ולא כיוון כדבעי, בדיעבד תפילתו היתה תפילה ולא היו ברכותיו לבטלה. בדומה למה שתמהנו לעיל מדבריו של רבי אליעזר, יש לתמוה אף ביחס לדין זה. הרי אף אם לא כיוון בכל התפילה מ"מ אין ברכותיו לבטלה, ואם כן מדוע לא נורה שיתפלל נדבה אף אם לא יכווין בכלה, הרי סוף סוף עלו לו ברכותיו ויש בזה מצוה, וכך תמה בשו"ת יפה ללב סי' ק"ז.

היפה ללב יישב שם על פי משל. תורף דבריו הם שבדבר שהוא חוב על האדם כלפי המלך עליו לפרוע חובו אף אם ישלם בסובין אם אין לו מעות טובים, ואם לא ישלם נמצא שגזל. אך אם רוצה לתת דורון למלך הרי אם יביא לו סובין זהו ביזוי המלך והיה עדיף לו שלא יביא כלל. נמצא שכשהביא סובין כדורון, דורון זה התקבל אצל המלך, אך מכל מקום זהו ביזוי המלך. על פי זה הוא יישב שבשלוש תפילות החובה אף אם לא נכווין אין זה ביזוי המלך כי הן חובה עלינו. אך תפילה נדבה שהיא בתורת דורון, אף שהמלך יקבלה ואין ברכותיו לבטלה, מכל מקום זהו ביזוי המלך ליתן לו מתנה שכזאת. נמצא שמה שמורים לאדם שלא להתפלל נדבה אם לא יכווין כנדרש, אין זה משום שאינה תפילה, אלא לעולם תפילה היא, אך יש בזה בזיון.

אף ביחס לתפילת חובה ישנם מצבים בהם אם האדם כבר התפלל עלתה לו תפילה, ומאידיך אסור לו להתפלל לכתחילה אף אם יעבור זמן תפילה. כך מצינו ביחס לתפילה בלב מגולה. כתב הרמב"ם (תפילה ד, ז): **"לא יתפלל עד שיכסה לבו. ואם לא כיסה לבו או שנאנס ואין לו במה יכסה, הואיל וכיסה ערוותו והתפלל יצא. ולכתחילה לא יעשה"**. חתם הרמב"ם דבריו במילים: **"ולכתחילה לא יעשה"**,

12. ראה שו"ע קי"ט, ג', ובמשנ"ב שם.

וביאר בספר מאמר מרדכי (כרמי) סי' צ"א סק"א, שכוונת הרמב"ם בתיבות אלו להורות שאף שאם התפלל כשלבנו מגולה יצא יד"ח בדיעבד, מ"מ לעניין לעמוד ולהתפלל לכתחילה אסור לו להתפלל כך, אף אם נאנס ואין לו במה לכסות עצמו, ואף אם יעבור זמן תפילה מפאת המתנתו. כך גם ביאר את כוונת הרמב"ם בביאור הלכה סי' צ"א ד"ה יצא.¹³ אם כן הרי מצינו אף ביחס לתפילת חובה מציאות בה בדיעבד אם התפלל יצא יד"ח, ומאידך אסור לו להתפלל לכתח' אף אם יחלוף זמן תפילה. והטעם הוא משום שזהו ביזוי לעמוד כך לפני המלך. בדומה לזה מצינו ביחס לתפילת אדם ששתה יין. נפסק בשו"ע (צט, א): "שתה יין כדי רביעית אל יתפלל עד שיסיר יינו. ואם שתה יותר, אם הוא יכול לדבר לפני המלך, אם התפלל תפלתו תפילה". כתב ע"ז המשנ"ב (שם, ס"ק ג): "אל יתפלל- ואפילו אם על ידי זה יעבור זמן תפילה".¹⁴ ועיין בסוף הסימן בשם הים של שלמה, דעכשיו שבלאו הכי אין אנו מכוונים כל כך בתפילה, אין לחוש להחמיר אם על ידי המתנתו יעבור זמן תפילה". והנה אם ההלכה ששתוי¹⁵ לא יתפלל היא דין עצמי, אין הבנה לקולתו של היש"ש - מה הקשר בין כך שהיום אין אנו מכוונים להיתר תפילת השתוי, הרי סוף סוף שתוי הוא. אמנם אם נאמר שייסוד האיסור הוא מדין ביזוי המלך כשמתפלל אליו ואינו מסוגל לכווין למה שמוציא מפיו, יובן היטב דינו של היש"ש - הגדרת דבר כביזוי תלויה בנוהג העולם, וכיוון שכיום העולם אינם מכוונים,¹⁶ מעתה אין בכך ביזוי אם גם הוא לא יכווין בתפילתו בהיותו שתוי, ועל כן מותר להתפלל כך.¹⁷

13. אמנם בספר "כף החיים" סי' צ"א סק"ד, פירש אחרת את לשון הרמב"ם.

14. מקורו בדברי הפרי חדש.

15. היכול לדבר לפני המלך.

16. ראה תוס' ברכות, י"ז ע"ב; טור ק"א, א; רמ"א ק"א, א; באור הלכה ק"ז, ד"ה אם.

17. המשך דברי השו"ע הם: "ואם אינו יכול לדבר לפני המלך תפלתו תועבה". כלומר אדם שהגיע לרמת שכרות שאינו יכול לדבר לפני המלך לא עלתה לו תפילה ולא יצא ידי חובה בזה. בטעם החילוק בינו לבין זה שעדיין יכול לדבר לפני המלך שלגביו כתב השו"ע שבדיעבד עלתה לו תפילה, ניתן להציע מספר כיוונים. נפרטם בקצרה, ואת הרחבת העניינים נותיר למעיין. ניתן לחלק בין פגם של חוסר כבוד המתבטא במילים עצמן, שבזה אין יוצאים ידי חובה (כך מדויק מלשון תוס', עירובין ס"ד ע"א, ד"ה שיכור), לבין מצב שהוצאת המילים נאמרה באופן מכבד אך נלווה אל זה חוסר כבוד מצד הכוונה או מצד לבושו של המתפלל (כמו המתפלל בלב מגולה). הצעה אחרת: ניתן לחלק בין מצב בו הפגם של חוסר כבוד היה ב"מתפלל", לבין מצב בו הפגם היה ב"תפילה". עוד יש לחלק בין מצב שהינו בזוי אף שלא בזמן תפילה שבזה לא יוצא ידי חובה אם התפלל כך, לבין מצב שבזיונו הוא רק מצד שאינו מתאים למעמדה הנשגב של התפילה, שבזה

ההגדרה של חוסר כבוד תלויה בנוהג העולם

על דרך היסוד הנזכר לעיל מדברי היש"ש, יש לבאר גם מה שהתקשינו מדברי רבי אליעזר שאמר שאם יודע בעצמו שלא יוכל לכווין באבות¹⁸ לא יתפלל אף אם יעבור זמן תפילה. והקשינו מדבריו על שיטת הסוברים שאדם שהתפלל בלא כוונה אין ברכתיו לבטלה ויוצא בתפלתו יד"ח, מדוע א"כ לא יתפלל אף לכתחילה. ועוד התקשו האחרונים¹⁹ שכיוון שהיום רובא דאינשי אינם מכוונים היאך מתפללים הם כלל שהרי אמר רבי אליעזר שאם אומד עצמו שלא יצליח לכווין אל יתפלל.

והיישוב בזה שטעמו של רבי אליעזר אינו משום שלא יצא יד"ח וברכותיו יהיו לבטלה, אלא שזהו ביזוי המלך ח"ו שעומד לפניו ואינו מכווין. נמצא שאף שבדיעבד תפילתו תפילה, אך תפילה שכזו היא ביזוי המלך ח"ו, ורבי אליעזר אמר שמשום בזיון זה לא יעמוד להתפלל.

אמנם כיום שרוב האנשים אינם מכוונים, נראה דלא שייך עוד ביזוי בכך שהוא אינו מכווין, שכן נראה שעניין הביזוי תלוי במצב הרגיל הנוהג בקרב המתפללים.

יישוב קשיים שהעלו האחרונים לפי היסוד הנ"ל

לפי זה מיושב פסק הטור שהביא להלכה דברי ר"א שאם אינו יודע בעצמו שיכווין באבות אל יתפלל כלל, ומאידך סיים דהאידנא שאין אנו מכוונים אין אנו חוזרין בשביל חסרון כוונה. ואם כן קשה שאם אין אנו מכוונים היאך אנו עומדים לכתחילה להתפלל כלל לפי מה שהביא מרבי אליעזר. ולפי הנ"ל יש ליישב, שמה שכיום אין אנו מכוונים כ"כ הוא גם טעם מדוע היום יכול לעמוד ולהתפלל, משום שגם אם לא יכווין אין זה ביזוי. ואין לתמוה שלפי זה נמצא שאין לדברי רבי אליעזר נפקא מינה למעשה כיום, ולשם מה הביאו הטור כלל. אין לתמוה כן, שהרי הטור כתב גם כן את הדין לפיו אם לא כיוון באבות עליו לחזור ולהתפלל ומ"מ חתם דהאידנא אין אנו חוזרין בשביל חסרון כוונה. והלא גם על זה נתמה לשם מה כתב בתחילה שיחזור אם לא כיוון באבות אם אין כך ההלכה למעשה היום. אלא על כרחק שהביא דין זה משום שכך היתה ההלכה בדורות קודמים,

אם התפלל יצא ידי חובה. וראה בבית יוסף סי' צ"ט שהביא מהירושלמי שאליהו השווה בין תפילת שיכור לדין לא יראה בכ ערוות דבר. וכאמור יש להאריך בזה ואין כאן המקום. 18. הטור סי' ק"א ביאר כוונת רבי אליעזר דימוד דעתו אם יוכל לכווין, שכוונתו דווקא לברכת אבות.

19. בקה"י ברכות סי' כ"ז, שו"ת ארץ צבי סי' כ"ב ועוד.

וא"כ כך נאמר גם באשר להבאתו את דברי רבי אליעזר, אך היום שאין אנו מכוונים דין זה לא נוהג עוד, שאין בכך עוד ביזוי אם לא יכווין וכנ"ל. בנוסף, מיושבת תמיהתו של ערוך השולחן (ק"א, סק"ב) על השולחן ערוך. הערוה"ש תמה מדוע לא הביא השו"ע את דינו של רבי אליעזר שיאמוד עצמו אם יכול לכווין וכו', אף שדין זה הובא בגמ' בלא חולק. ולפי הנ"ל מיושב היטב, כיוון שכיום אין אנו מכוונים שוב אין בזה ביזוי המלך אם לא יכווין, הלכך אם יעבור הזמן אין לו להמתין ועליו לקום ולהתפלל אף אם אומד בעצמו שלא יוכל לכווין באבות.

משא ומתן בדברי שו"ת אורחותיך למדני שהסיק לא כך

העיר בשו"ת אורחותיך למדני ח"ד סי' ט"ז מלשון הרמב"ם פ"ד מהלכות תפילה שאותה הבאנו בתחילת המאמר, שכך כתב הרמב"ם: **"תפילה בלא כוונה אינה תפילה"**, ומלשונו מוכח שללא כוונה אין זו תפילה כלל, ולא רק שחסר לו עניין הכוונה. אולם, אף שהאול"מ העלה שכן היא דעת השו"ע מכך שכתב שיחזור להתפלל, במחכ"ת לענ"ד ההיפך הוא הנכון כפי שהוכחנו לעיל מדיוק לשונו. לכן נראה לומר שהשו"ע לא קיבל להלכה את דברי הרמב"ם שכתב שבלא כוונה "אינה תפילה".

עוד כתב האול"מ להוכיח מלשון הטור שהביא את לשונו של רבי אליעזר שאם משער אדם בעצמו שלא יוכל לכווין באבות אל יתפלל. ופסק האול"מ כן להלכה שאם משער בדעתו שלא יוכל לכווין באבות אף כיום הדין הוא שלא יתפלל.²⁰ לענ"ד מלשון הטור אין ראייה כלל כפי שהארכנו לעיל. ובכך גם מיושבים דברי רבים מן האחרונים²¹ שלא כתבו כדברי האול"מ בזה, אף שודאי לא נעלם מעיניהם שהטור הביא את דברי רבי אליעזר.

לאחר שכתבנו את הנראה לענ"ד לדחות את ראיותיו של האול"מ, נעיר קשיים העולים לפי דבריו. יש לתמוה על שיטתו, מדוע לא הביא השו"ע את דין הטור בזה, ובעל כרחך שעל כל פנים מוכח מזה שדעת השו"ע אינה כן מכך שהשמיט דברי הטור (וכפי שהבאנו לעיל בשם ערוה"ש). ואף שיישב האול"מ לפי דרכו,

20. וכפי שכתב ערוך השולחן סי' ק"א סע' ב'. אמנם הערוה"ש לא פירש בשו"ע אלא כדרכנו, ונימק זאת מכך שהשו"ע השמיט דינו של ר"א.

21. קה"י ברכות סי' כ"ז, שו"ת ארץ צבי שם, חסד לאלפים סי' ק"א אות א', הליכות שלמה פ"ח דבר הלכה סקי"א.

שהשמיענו השו"ע זאת במה שכתב דיחזור ויתפלל, לענ"ד לשון השו"ע מורה ההיפך מזה, כפי שכתבנו בתחילת דברינו.²² עוד כתב שם האול"מ שמה דהאידינא לפי הטור לא יחזור ויתפלל, אין זה משום שבדרך כלל קרוב הוא שלא יכווין, אלא מכיוון שבתפילתו שהתפלל עתה לא כיוון, לכן קרוב הוא שלא יכווין אף אם יתפלל שוב. אך כשלא התפלל עדיין אין אומרים שקרוב שלא יכווין. ובמחכ"ת תמוה לי פירושו, שהנה אדם שהתפלל מנחה גדולה בתחילת זמן מנחה ולא כיוון באבות, ובידו להתפלל שוב סמוך לשקיעה לאחר שעברו כמה שעות מתפילתו הראשונה אומר הטור שלא יתפלל שוב משום שקרוב שלא יכווין, ואילו אדם שהתפלל מנחה בפעם הראשונה היום סמוך לשקיעה ולא כיוון באבות, והגיע זמן ערבית ועומד להתפלל ערבית, נאמר שזה האחרון קרוב הוא שיכווין יותר מן הראשון!²³ עוד קשה על האול"מ שאם בדרך כלל איננו אומרים שקרוב שלא נכווין, מדוע שנאמר כך כשלא כיוון בתפילתו הראשונה, הרי חזקה נוצרת לכל הפחות בפעמיים וא"כ מכך שלא כיוון פעם אחת עוד לא הוחזק שאינו מכווין בתפלתו.

22. לאחר ששלחתי את המאמר לבעל האול"מ, פקפק האול"מ על דיוקי שבלשון השו"ע בטענה שמצינו לשון כגון דא אף במקומות שבהם ברור שלא יצא יד"ח כלל. לענ"ד המקומות שמהם פקפק אין בהם כדי לערער על הדיוק שדייקנו, ואפרט בקצרה: בסי' תקפ"ב סע' א' כתב השו"ע לעניין הטועה בברכת "המלך הקדוש", "חזור לראש". כך כתב השו"ע אף ששם הדין הוא שלא יצא ידי חובה. מכאן טען האול"מ שמצינו מקומות בהם הדין הוא שלא יצא יד"ח, והשו"ע כתב את הפועל היוצא מזה ולא את הדין ממש. לענ"ד אין מהלשון קושי אף דאינו יוצא יד"ח, שהרי שם הנידון הוא "לאן חוזר?" ולאפוקי שלא יחזור לתחילת ברכת "אתה קדוש" בלבד. לעומת זאת כאן הנידון הוא "מה הדין?" ולכן שפיר דייקנו ממה שלא כ' השו"ע דלא יצא יד"ח אלא כ' "יחזור ויתפלל". עוד הק' האול"מ מלשון השו"ע בסי' ע"ו סע' ח' גבי המתפלל במקום דאית ביה ספק צואה ומצאה לבסוף דכ' השו"ע דיחזור ויתפלל ולא כ' דלא יצא יד"ח. תשובתי היא, דאכן אף התם דייק השו"ע בלשונו, שהרי הפמ"ג (אשל אברהם סי' ע"ו, סקי"ב) כתב דמדאורייתא יצא בזה יד"ח (אמנם מדרבנן לא יצא), והביאו הבאה"ל, והוסיף שכן הוא בנשמת אדם. הלכך אף התם השו"ע לא כ' "לא יצא ידי חובה" משום שמן התורה יוצאים ידי חובה במצב זה, ולא רצה להאריך ולחלק בין דינא דאורייתא לדרבנן.

23. האול"מ הגיב לקושיה זו ויישב די"ל דהוא מדין לא פלוג. במחכ"ת לענ"ד אין מקום ליישב כך, שהרי דין זה שאין חוזרין בשביל חסרון כוונה מקורו בדברי הטור, ואין לומר לא פלוג אלא בדברים שמקורם בש"ס אך לא נאמר מדעתנו לא פלוג בדבר שמקורו בדברי הראשונים.

עוד קשה על האול"מ שהביא את דינו של החיי אדם שכתב שבברכת אבות אם נזכר בסוף הברכה קודם שאמר "ברוך אתה ה'" ולא הזכיר שם ה', יחזור מ"אלוהי אברהם", ופירש האול"מ שאם כבר חתם את הברכה לא ימשיך לברכת "אתה גבור" אלא יעצור ולא ימשיך להתפלל כלל.²⁴ ולפי' האול"מ קשה, דנמצא לפי דבריו שרק אם הוציא את שם ה' אמרינן דקרוב הוא שלא יכווין²⁵ וקודם לכן לא אמרינן שקרוב הוא שלא יכווין, והוא תימה שבמילה אחת יתהפך מיכול לכווין לקרוב הוא שלא יכווין.²⁶ אמנם לפי פירושונו דבלא כיוון באבות לא הוויין ברכותיו לבטלה את"ש, דאף דמתחילת תפילתו קרוב הוא שלא יכווין מ"מ יחזור מאלהי אברהם כי באפשרותו לכווין שם. מה שאין כן כשכבר הוציא את שם ה' שבסוף הברכה, אם לא יסיים תפילת שמו"ע אלא יחזור לתחילת הברכה תהיה ברכתו שבירך בתחילה ברכה לבטלה שהרי היא נתקנה כחלק משמו"ע ולא סיים התפילה.

עוד יש להקשות על פירוש האול"מ בחיי אדם, שהרי אף אי לא אמר את שם ה' יחזור מ"אלוהי אברהם" מה יועיל בזה, הרי המילים "ברוך אתה ה'" שבתחילת הברכה נחשבות כאילו לא נאמרו לשיטתו, שהרי הכוונה מעכבת בהן, ומה יועיל לו שיחזור ויתפלל בכוונה מתיבות "אלוהי אברהם" ואילך. ובאמת שהוא גם תימה על הבאה"ל סי' ק"א ד"ה והאידנא, שהסתפק לעניין אם יפסיק באמצע תפילתו אם לא כיוון, וספיקו היה רק בגוונא שהגיע לאתה גיבור, אמנם לפי הערתנו ספיקו של הבאה"ל שייך עוד לפני כן כשאמר "ברוך אתה ה'" בתחילת הברכה ולא כיוון. אמנם ראיתי דבר מחודש בשו"ת "ארץ צבי" ריש סי' כ"ב, שבברכות ארוכות הפותחות וחותמות בתיבות "ברוך אתה ה'" חזרת תיבות אלו

24. ודלא כפי' הבאה"ל סי' ק"א ד"ה "והאידנא" שפירש בדעת החיי אדם שיסיים כל התפילה בכה"ג.

25. שאם לא נאמר כך הרי בגוונא שכבר הוציא שם ה' בסוף הברכה, היה לנו להחזירו לתחילת הברכה, ומכך שהורה שיעצור ולא ימשיך להתפלל מוכח שעתה אומרים שקרוב הוא שלא יכווין.

26. בתגובה לקושיה זו כתב לי האול"מ דאף קודם לזה קרוב הוא שלא יכווין. אמנם לפי תגובתו לא ברור, דאי בתחילת התפילה לא אמרינן דקרוב הוא שלא יכווין, אך לאחר שהתחיל להתפלל ולא כיוון בכמה מילים אמרינן דקרוב הוא שלא יכווין עוד מעתה, מה השלב שבו לפתע קבענו שקרוב הוא שלא יכווין, מהו השלב שבו מתרחש המהפך הזה. ועוד סתם קשה שבשל מספר מילים שלא כיוון בהם מתהפך המעמד שלו מצד לצד.

בחתימה היא כעין חזרה על תחילת העניין, ולפ"ז העלה שבברכת אבות די לכוון בתיבות אלו או בתחילה או בסוף, עיי"ש בדבריו המתוקים.²⁷

חלק ב' – בירור סוג הכוונה המחייב חזרה

נציע דרך נוספת להסביר את דברי השו"ע בסי' ק"א סעיף א'.²⁸ בדרך זו נרפה ממה שדייקנו בלשון השו"ע שאף כשלא כיוון באבות יצא יד"ח, ונצמד לאור הקריאה האחרת לפיה כשלא כיוון באבות לא יצא יד"ח,²⁹ ולכן פסק השו"ע שיחזור ויתפלל. בדרך זו נברר את מושג הכוונה המעכב בתפילה.

דעת הרמב"ם וספר החינוך

ידועים דברי הגר"ח³⁰ ביישוב הסתירה בין פרק ד' בהלכות תפילה לפרק י'³¹ שם, לפיהם ישנם שני סוגי כוונה: כוונת העמידה לפני השכינה שמעכבת בכל התפילה, וכוונת פירוש המילים שמעכבת רק באבות. אמנם האול"מ ח"ד סי' ט"ז הקשה עליו מכך שהרמב"ם לא רמז בדבריו לשני סוגי כוונה. הלכך השווה האול"מ בין הכוונה שבפ"י לכוונה שבפ"ד, וכתב שמין כוונה אחד הוא. ולדעתו זו הכוונה של פירוש המילים, שמעכבת רק בברכת אבות.

והנה, אף שאנו מסכימים עם קושיית האול"מ על הגר"ח, מ"מ נקשה על פירושו שהכוונה היא פירוש המילים, שהרי הרמב"ם לא הזכיר כלל כוונה זו, וכתב בפ"ד הט"ז: **"וכיצד היא הכוונה. שיפנה לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאילו הוא**

27. האול"מ הגיב לקושיה זו וכתב ליישב דמה דאמרינן שהכוונה מעכבת בברכת אבות אין זה אמור ביחס לתיבות "ברוך אתה ה'" שבברכה זו, ודין הכוונה בתיבות אלו הוא כבשאר ברכות דאין הכוונה מעכבת בהן. לענ"ד זה הוא חידוש גדול וקשה לומר כך, שהרי תיבות "ברוך אתה ה'" הן העיקריות שבכל ברכה ועיקר חשיבותה, וכפי שכ' הטור בסי' ק"א, שאם לא יוכל לכוון בכל הברכות לפחות יכוין בחתימה של כל ברכה, והיינו דהתם אית "ברוך אתה ה'" הרי שלתיבות אלו יתר חשיבות על שאר תיבות, והיאך יגרעו באבות משאר הברכה דבעיא כוונה?! כאן המקום להודות לרה"ג בעל שו"ת "אורחותיך למדני" על תגובותיו לדברי, יגדיל תורה ויאדיר.

28. צוטט בראש המאמר.

29. כך הבינו את לשון הטוש"ע הב"ח והט"ז. ראה ט"ז סי' צ"ו סק"א. וראה ב"ח סי' ק"א סד"ה "ומ"ש רבנו ויראה", אמנם לשונו שם קשה, עיי"ש.

30. הגאון רבי חיים הלוי סולובייצ'יק, בפירושו להל' תפילה לרמב"ם.

31. בפ"ד כתב הרמב"ם שתפילה בלא כוונה אינה תפילה, ולא פירש שכוונתו דווקא לכוונה בברכת אבות. ומשמע שהעיכוב של חסרון הכוונה הוא בכל התפילה. לעומ"ז בפ"י כתב שחסרון כוונה מעכב דווקא בברכת אבות.

עומד לפני השכינה. לפיכך צריך לישוב מעט קודם התפילה כדי לכווין את לבו ואח"כ יתפלל בנחת ובתחנונים וכו". הרי שבמקום בו תיאר הרמב"ם מהי הכוונה לא התייחס כלל לפירוש המילים. אמנם, האול"מ שם כתב שכוונת העמידה לפני השכינה היא רק הכשרה לכוונה הנדרשת בתפילה שהיא כוונת פירוש המילים. ולענ"ד תמוה פירוש זה, שהרי לפיו נמצא שהרמב"ם כתב רק את המכשיר להגיע לכוונה בתפילה, ואילו מעניין גדר הכוונה הנדרשת בתפילה שתק לגמרי. והאול"מ בסוף עמ' מ"ד הרגיש בקושי זה, ויישב זאת בכך שהרמב"ם כתב שיתפלל "בנחת ובתחנונים" ואם מתפלל כך "מסתמא" גם מכווין בפירוש המילות. וזה תימה לפרש כך, שכשהרמב"ם פותח במילים "וכיצד היא הכוונה" לא יתאר את גדר הכוונה במדויק אלא רק את המכשירים המובילים לכוונה, ואת הגדר עצמו לא יזכיר כלל. ועוד ממה שכ' הרמב"ם "וכיצד היא הכוונה וכו' לפיכך" משמע שקודם המילה "לפיכך" ביאר את גדר הכוונה בתפילה ורק לאחר מכן נתן עצות ומכשירים היאך להגיע לזה.

הלכך נראה שאף שלכאורה צדקו דברי האול"מ שכוונה אחת מעכבת בתפילה,³² ורק באבות העיכוב, מ"מ הכוונה המעכבת היא העמידה לפני השכינה בלבד, ואם לא כיוון את פירוש המילים ורק התרכז בכך שהינו עומד לפני השכינה - יצא ידי חובת תפילה. וכפי שכתב הרמב"ם במפורש: "וכיצד היא הכוונה. שיפנה לבו מכל המחשבות ויראה עצמו כאילו הוא עומד לפני השכינה לפיכך צריך לישוב מעט קודם התפילה". ודע, שכך כתב בספר החינוך בפירוש (תלג), שהכוונה המעכבת בברכת אבות היא כוונת העמידה לפני המלך:

וכן מענין המצוה מה שהזהירו אותנו בכוונת הלב הרבה בתפלה, ויותר בברכה הראשונה שאמרו זכרונם לברכה [ברכות ל' ע"ב] שמי שלא כיוון בה מחזירין אותו. וענין הכוונה זו שחייבו בשבילה חזרה היא, לפי הדומה, שיתן האדם אל לבו שלפני ה' הוא מתפלל ואליו הוא קורא, ויפנה מחשבתו מכל שאר מחשבות העולם ויחד אותה על זה.

הרי שכתב כפי שהעלנו ברמב"ם שהכוונה המעכבת היא רק כוונת העמידה לפני המלך. ותשמח מאד נפשי במוצאי שכדבריי ממש דייק בלשון הרמב"ם בשו"ת ארץ צבי (פרומר) סי כ"ב:

ראיתי בספר החינוך מצוה תל"ג, ומשם בארה, דמה שצריך לכווין בברכת אבות אין הכוונה לכווין פירוש המילות, רק שידע לפני מי הוא עומד עיין שם היטב... וכן

32. רבו החולקים על הגר"ח בפירוש דברי הרמב"ם, ראה בחוברת "בית אהרן וישראל" כסלו טבת תשנ"א.

משמע ברמב"ם הלכות תפילה "כיצד הוא הכוונה וכו' ויראה עצמו כאילו עומד לפני השכינה". ואילו פירוש המילות שייריה.³³

לפי זה נראה שמה שאמר רבי אליעזר שאם אומד עצמו שלא יוכל לכוון באבות לא יתפלל, פירושו לכוונת העמידה לפני השכינה, שבזה אם מכיר בעצמו שלא יכול לכוון בברכת אבות לא יתפלל כלל, משום שבלא כוונה זו אין כאן תפילה. אך כוונת פירוש המילים אינה מעכבת, ולכן יעמוד ויתפלל אף אם יודע שלא יכול לכוון באבות, שמ"מ זוהי תפילה.³⁴

33. מצאתי מקום להדגיש, דאף לפי מה שפירשנו ברמב"ם, אין נראה שבמהלך התפילה האדם צריך לחשוב רק על עניין אחד: עומדו לפני ה'. וודאי הוא שעליו לכוון למה שמוציא מפיו לצד כוונת העמידה לפני השכינה. וכך מוכח בתשובות הרמב"ם סי' ל"ד (הוצאת מכון ירושלים תשע"ו). וראה הערה הבאה). הדיוק בלשון הרמב"ם הוא רק לעניין מהי הכוונה המעכבת לעניין לצאת יד"ח, וכפי דדייקא לישנא דהרמב"ם: תפילה בלא כוונה **אינה תפילה** וכו' כיצד היא הכוונה וכו'. ע"כ. הרי דמה שפירש את גדר הכוונה כאן היינו הכוונה דבלעדיה אין כאן תפילה כלל, אך אין זה אומר שזו הכוונה היחידה הרצויה לעניין לכתחיל.

34. **הרב טל במאמרו שפורסם באסיף א'**, הביא תשובה של הרמב"ם (סי' רס"א במהדו' בלאו, סי' ל"ד במהדו' שבהוצאת מכון ירושלים, תשע"ו), ולפי הבנתו של הרב טל עולה ממנה אחרת ממה שכתבנו כאן. הרמב"ם שם גינה את מי שלא שם ליבו לתוכן המילים שמוציא מפיו בעת שמתפלל או קורא זמירות. הרב טל הסיק מכך שדעת הרמב"ם היא שכוונת פירוש המילות מעכבת אף לעניין לצאת יד"ח. לענ"ד אין ראיה משם כלל, משום שכל מה שכתב שם הרמב"ם הוא מה שראוי לפי המוסר ולא מה שנצרך לעניין לצאת יד"ח. וכבר הרב טל הציע לדחות את ראייתו מהרמב"ם מטעם זה. ואף שהרב טל בחר שלא להחזיק בדחייה שכתבנו, לענ"ד היא מוכרחת מדברי הרמב"ם בתשובה הזו להדיא (מטעם שכבר ציין שם הרב טל). הרי הרמב"ם שם התייחס גם לפסוקי דזמרה ושאר מיני הברכות בחדא מחתא עם כוונה בתפילה, וגבי פסוד"ז ושאר ברכות ודאי שאדם יוצא ידי חובה אף אם לא כיוון את פירוש המילות. אם כן מוכח שמה שגינה הרמב"ם את מי שלא שם לב לתוכן דבריו אין זה לעניין לצאת ידי חובה. ובאשר למה שביסס הרב טל את ראייתו מכך שהרמב"ם כתב בתחילת התשובה שבציבור עדיף לוותר על תוספות שונות, והבין מזה הרב טל שהרמב"ם נחית לעניין מה הוא חסרון המעכב לעניין יציאה יד"ח ומה אינו, אינו ראיה. דאף שיש לוותר על תוספות, אין להשליך מכאן על אמירת תפילות החובה באופן ראוי ובכוונה, והכל מצד המוסר אך לא לעניין לעכב לצאת יד"ח. בנוסף, קשה מאד על הבנת הרב טל מדוע הרמב"ם לא הזכיר כלל בחיבור "היד החזקה" את כוונת פירוש המילות! (ובאשר למה שפי' הרב טל את תיבות "בנחת ותחנונים" שבלשון הרמב"ם בפ"ד מהלכות תפילה, ראה מה שהקשינו לעיל על פירוש האול"מ בזה).

דעת הסמ"ק

אמנם הסמ"ק במצוה י"א חלק על הרמב"ם והחינוך, וכתב שהכוונה המעכבת בברכת אבות היא כוונת פירוש המילים:

להתפלל בכונה בכל יום שנאמר ולעבדו בכל לבבכם. ודרשו רבותינו ז"ל איזוהי עבודה שהוא בלב הוי אומר זו תפילה בכונה. להתפלל בכונה, פי' אף על פי שעקר תפלות דרבנן מכל מקום יש תפלה שהיא מן התור' דכתיב ובקשת' משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך ולמדנו כמו כן בכל התפל' שתקנו חכמים מכאן. ומה היא כוונה שאמרנו, שיחשוב בכל תיבה פירושה וידקדק שלא ידלג תיבה אחת כאילו היה מונה מעות. ואם אינו יכול לכוין בכל הברכות כל שמנה עשר' יכוין באבות ובמודים. ואם אינו יכול לכוין בשתיהן יכוין באבות.

הרי שהסמ"ק פירש אף לגבי אבות שהכוונה הנדרשת ליציאה ידי חובה היא פירוש המילים. אמנם באגרות חזו"א, איגרת כ"ג, כתב שפשוט שכוונת עמידה לפני המלך מעכבת אף אם כיוון את פירוש המילים, שהרי בלא כוונה זו הוא כקורא להתלמד, "ולאו כלום עביד". לפי זה נראה שאף הסמ"ק מודה שכוונת העמידה לפני המלך מעכבת למרות שכיוון לפירוש המילים, וכן מסתבר.

פסיקתם של הטור והשולחן ערוך

הטור והשו"ע סי' צ"ח סע' א' הביאו להלכה את שני סוגי הכוונה, וכך כותב הטור: "מחשבתו כיצד, דתניא המתפלל צריך שיכווין לבו שנאמר תכין לבם תקשיב אזניך, פירוש שיכווין פירוש המילות שמוציא בשפתיו ויחשוב כאילו שכינה כנגדו שנאמר שויתי ה' לנגדי תמיד". וכן השו"ע: "המתפלל צריך שיכווין בלבו פירוש המילות שמוציא בשפתיו, ויחשוב כאילו שכינה כנגדו".

ובהתייחס לכוונה בברכות התפילה ובפרט בברכת אבות, כתב הטור (קא, א): "תנו רבנן המתפלל צריך שיכווין בכל הברכות. ואם אינו יכול לכווין בכולן לפחות יכווין באבות... ואם התפלל ולא כיוון באבות יחזור ויתפלל". וכך פסק השו"ע שם.³⁵

והנה הטור והשו"ע כתבו שאם לא כיוון באבות יחזור ויתפלל, ולא פירשו מהו חוסר הכוונה המחייב חזרה – כוונת פירוש המילים, כוונת העמידה לפני השכינה או שמא שתיהן יחד. אמנם, מסברא נראה שכוונתם לחסרון שתי הכוונות יחד, שהרי לפי הרמב"ם והחינוך אם כיוון שעומד לפני המלך אף שלא כיוון את פירוש

35. ונחלקו אם גם היום יחזור ויתפלל וכך פסק השו"ע, והטור כתב שהיום שאין מכוונים לא יתפלל בשנית, והובאו הדברים לעיל.

המילים יצא, ולא מסתבר שהטור והשו"ע יחייבוהו לחזור ולהתפלל נגד דעתם, שהרי ברכותיו יהיו לבטלה.³⁶

דעת המשנה ברורה

המשנה ברורה (ק"א סק"ב) התייחס לדברי השו"ע שכתב שהמתפלל צריך שיכווין בכל הברכות, וכתב על כך המשנ"ב: "שיכווין – היינו פירוש המילות". מכך שפירש המשנ"ב את תיבת "יכווין" שבשו"ע כמתייחסת לפירוש המילים, נמצא לכאורה שזהו פירוש תיבה זו גם בסוף דברי השו"ע: "ואם לא כיוון באבות וכו' יחזור ויתפלל", ולא כפי שפירשנו בעניותנו בלשון השו"ע. אמנם נראה שאין מכאן ראיה שזוהי דעת המשנ"ב, ואדרבה, יש להוכיח מדבריו במקום אחר שכוונת פירוש המילים אינה מעכבת אף בברכת אבות. נבסס דברינו על הוכחת הגאון ר"א נבנצל במהדורת משנ"ב "ביצחק יקרא" (סימן צ"ח):

עין סי' ק"א משנ"ב סק"ד, דכשמתפלל בלה"ק יצא אף אם אינו מבין פירוש התבות... ולפ"ז אין כוונת פירוש התיבות מעכבת, ורשאי אף לכתחילה להתפלל, אפילו יודע שלא יוכל לכווין פירוש התבות אפילו בברכה ראשונה. וכן מבואר בחינוך (מצווה תל"ג) דהכוונה המעכבת בברכה ראשונה היא רק לידע שהוא מדבר לפני המלך, ולא כוונת פירוש התבות.

המשנ"ב³⁷ כתב שהמתפלל בלשון הקודש יצא אף שאינו מבין את פירוש המילים, ומכאן נלמד שלדעתו כוונת פירוש המילים אינה מעכבת, אלא רק העמידה לפני השכינה בלבד. נצטרך להסביר לאור זאת שכל מה שפירש המשנ"ב בתחילת סי' ק"א את תיבת "יכווין" ככוונת פירוש המילים, היינו רק ביחס לדין הלכתחילה של הכוונה בכל הברכות, שעליו עומדים דברי המשנ"ב. אמנם בפירוש תיבת "יכווין" שבסוף הסעיף, שם מדובר בעניין החזרה אם לא כיוון באבות, אף המשנ"ב מודה שמדובר על עמידה לפני המלך ולא על פירוש המילים.

אמנם יש שפירשו בדברי המשנ"ב שכוונת פירוש המילים באבות מעכבת, ואף במתפלל בלשון הקודש בלא הבנת הלשון, וזאת בהתבסס על דברי המשנ"ב בסימן קכ"ד סק"ב:

36. ולעניין אם כיוון את פירוש המילות ולא כיוון כוונת עמידה לפני השכינה, ראה בגוף המאמר מה שהבאנו לעיל בשם החזו"א, ונראה דלית מאן דפליג ע"ז.

37. בסי' ק"א סק"ד.

המתפלל בלשון הקודש, אף שאינו מבין הלשון, יצא. ועיין לעיל סי' ק"א במשנה ברורה, דעל כל פנים בברכת אבות יראה להבין מה שהוא אומר, ועיין לעיל סימן ס"ב במשנה ברורה סק"ג.

הרי שכאן כתב המשנ"ב שעליו לדעת את פירוש המילים של ברכת אבות, ומכאן למד בעל הפסקי תשובות³⁸ שכוונת פירוש המילים מעכבת בברכת אבות. את סתימת לשונו³⁹ של המשנ"ב בסי' ק"א סקי"ד, הוא הסביר כך: "סתם הדברים עקב פשיטותם, כמבואר בתחילת סימן זה (סי' ק"א) שכוונת ברכה ראשונה לעיכובא".

על פירושו של בעל פסקי תשובות בדברי המשנ"ב עולה קושי מדברי המשנ"ב⁴⁰ בסי' ס"ב סק"ג:41

כשאנו קוראים שמע בלשון הקודש, וכן בתפילה... אפילו אם אינו מבין הלשון יצא, שזה אינו מצוי שבן ישראל לא ידע ביאור הפסוק הראשון שבקריאת שמע שהכוונה בו לעיכובא.

גם כאן כתב המשנ"ב שהמתפלל בלשון הקודש או הקורא קריאת שמע יצא ידי חובה אף ללא הבנת הלשון. ובסוף דבריו התקשה - איך יצא ידי חובה ללא הבנה, הרי כוונת פירוש המילים בפסוק ראשון של שמע מעכבת. ותירץ שאינו מצוי שלא ידע על כל פנים את פירושו של הפסוק "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד". והנה, אם נאמר כדברי הפסקי תשובות שכוונת פירוש המילים מעכבת אף בברכת אבות, היה למשנ"ב לסייג את דבריו אף ביחס לתפילה, וכשם שסייג את דבריו ביחס לקריאת שמע. ושם הרי לא היה יכול לתרץ שאינו מצוי שבן ישראל לא ידע את פירוש המילים, שהרי ודאי דבר מצוי הוא שמי שלא מבין את לשון הקודש לא יבינה. מכאן נראה להוכיח שצדקו דברי הרב נבנצל לפיהם לדעת המשנ"ב כוונת פירוש המילים אינה מעכבת אף בברכת אבות, ולא כהבנת הפסקי תשובות.⁴²

38. סי' ק"א, אות ה'. והערה 43.

39. שם סתם שמי שאינו מבין את לשון הקודש והתפלל בלשון הקודש יצא ידי חובה, בלא לחלק בין ברכה לראשונה לשאר הברכות.

40. המשנ"ב עצמו הפנה לעיין במקור זה בסוף דבריו בסי' קכ"ד סק"ב.

41. דברי המשנ"ב שם הם ביחס למי שאינו מבין הלשון, אמנם הוא הדין למי שמבין הלשון, שאם כוונת פירוש המילים לעיכובא אין סברה לחלק בין איש למשנהו, וכפי שהוכיח הרב נבנצל הו"ד לעיל, ואף הפס"ת לא חלק על עניין זה.

42. נראה שלפי דרכו של בעל הפסקי תשובות נאלץ להדחק ולומר שהסיבה שלא סייג המשנ"ב (סי' ס"ב סק"ג) את דבריו ביחס לתפילה היא שהסימן שם עוסק בקריאת שמע ולא בתפילה. אך כאמור, לענ"ד זהו דוחק שהרי סוף סוף המשנ"ב כן התייחס כאן לדין

את דברי המשנ"ב בסי' קכ"ד סק"ב, לפיהם מי שלא מבין את לשון הקודש ילמד על כל פנים את פירוש המילים של ברכת אבות, נסביר שכתב כן לעניין לכתחילה, לחוש לדעת הסמ"ק, אך לא לעניין דיעבד, שהרי על פי מה שהוכחנו אין כוונת פירוש המילים מעכבת.

אמנם לאחר זמן התברר לי שיש להסתייג מלקבוע כך נחרצות בדעת המשנ"ב, משום שמדבריו בביאור הלכה בסי' ק"א סע' א' ד"ה יכוון, עולה שהוא עצמו התלבט בשאלה זו האם כוונת פירוש המילים מעכבת או לאו. כך כתב בביאור הלכה שם:

יכוין באבות - עיין לעיל בסימן נ"ג ס"ה בהג"ה דמשמע שם דבדיעבד מהני אם התפלל ש"ץ אף שאינו מבין מה שהוא אומר **ואולי** דשם מיירי שמבין עכ"פ ברכת אבות.

המשנ"ב התייחס כאן לדינו של הרמ"א בסי' נ"ג סע' ה', העוסק בדיני קדימות בין שליחי ציבור. הרמ"א שם כתב: "ואם היה כאן עם הארץ זקן וקולו נעים והעם חפצים בו, ובן י"ג שנה **המבין מה שאומר** ואין קולו נעים, הקטן הוא קודם". כלומר הרמ"א התייחס כאן לעם הארץ זקן **שאינו מבין מה שאומר**, והכריע שגער בן י"ג המבין מה שאומר קודם לו. דייק מכאן המשנ"ב שרק לעניין דין קדימה נגרע דינו של העם הארץ, אך מ"מ אם ישמש כש"צ יכול הוא להוציא את השומעים ידי חובתם. תמה על זה המשנ"ב שמכיוון שבשו"ע⁴³ נכתב שחוסר כוונה בברכת אבות היא מעכבת, היאך יכול אותו עם הארץ להוציא את השומעים ידי חובתם כשהוא עצמו אינו מבין את פירוש המילים של ברכת אבות. והנה לפי מה שביססנו מדברי הרמב"ם והחינוך, שרק כוונת העמידה לפני המלך היא המעכבת, אין מקום לתמיהתו של המשנ"ב על דין הרמ"א. שהרי אמנם עובדת היותו עם הארץ שאינו מבין מה שהוא אומר אכן פוגמת בכוונת פירוש המילים, אך מדוע להניח שאין לו את הכוונה הפשוטה ש"לפני ה' הוא מתפלל" כלשון החינוך, כלומר כוונת העמידה לפני השכינה?! הרי גם מי שאינו מבין את מה שהוא אומר יכול לכווין זאת, ויוצא בזה ידי חובה, וא"כ יכול להוציא בזה גם אחרים כשליח ציבור.

והנה המשנ"ב שם כתב בתחילת דבריו: "משמע דבדיעבד מהני... אף שאינו מבין מה שהוא אומר", ורק לאחמ"כ הוסיף בלשון "אולי": "ואולי דשם מיירי שמבין על

התפילה. על כן בגוף המאמר החזקנו כעיקר את דרכו של הרב נבנצל בפירוש דבריו של המשנ"ב.

43. סי' ק"א סע' א.

כל פנים ברכת אבות". מהאפשרות שהציע בסוף דבריו בלשון "אולי" עולה שכוונת פירוש המילים היא לעיכובא, שהרי לפיה אם לא כיוון את פירוש המילים בברכת אבות בעת ששימש כשליח ציבור משמע שלא יכול להוציא יד"ח אחרים (וא"כ כוונה זו היא אף לעיכובא בתפילתו שלו שהרי לכאורה אין מקום לחלק בין הדברים). אמנם ממה שכתב קודם לכן: "משמע דבדיעבד מהני", משמע שאכן אף ללא כוונת פירוש המילים יוצאים ידי חובה, וא"כ יוצא לפ"ז שאכן מספיקה הכוונה של העמידה לפני השכינה. נשים לב לכך שהוספת המשנ"ב לאחר מכן את הפירוש לפיו דין הרמ"א עוסק העם הארץ שיודע את כוונת פירוש המילים בברכת אבות, נכתבה בלשון "אולי" בלבד (ונראה שהפריע לו ליישב כך באופן נחרץ משום שסתימתו של הרמ"א שם מורה בפשטות שאף את פירושה של ברכת אבות העם הארץ המדובר אינו מבין). אם כן, הרי שמדבריו בביאור הלכה כאן עולה שהוא עצמו התלבט בשאלה זו האם כוונת פירוש המילים היא לעיכובא או שרק כוונת העמידה לפני השכינה מעכבת.

אמנם נראה שניתן לפרש את דבריו בביאור הלכה הנ"ל באופן אחר, לפיו יצא שהיה לו פשוט שכוונת פירוש המילים היא לעיכובא. ניתן לפרש שאכן היה ברור לו שאם אדם לא יודע את פירוש המילים בברכת אבות הוא לא יוצא ידי חובה, ופשוט שאף לא יכול להוציא אחרים, ולכן פירש את דין הרמ"א בסי' נ"ג שם שמדבר על עם הארץ שיודע עכ"פ את פירושה של ברכת אבות. ובאשר למה שכתב פירוש זה רק בלשון "אולי", נראה שכתב כך בגלל שלאחר מכן הציע אפשרות נוספת לפרש את דין הרמ"א דמהני מדין "שומע כעונה", עיי"ש, אך בסוף דבריו בביאור הלכה הוא דחה את האפשרות האחרונה שהציע, וחתם במילים "ועל כרחך כתירוצנו הראשון", והכריע כפירוש שאכן הרמ"א שם מיירי בעם הארץ שמבין את פירוש המילים בברכת אבות. ולפ"ז נצטרך לפרש את דברי המשנ"ב בסי' ק"א ס"ק י"ד, כדברי הפסקי תשובות שהובאו לעיל, לפיהם מי שלא מבין את לשון הקודש מחוייב ללמוד את פירוש הברכה הראשונה שאם לא כן לא יצא יד"ח, וצ"ע.

כאן המקום להוסיף, אם נתמקד בדברי הרמ"א⁴⁴ עצמם, שמקושייתו של הביאור הלכה על הרמ"א בדין ש"צ, מצאנו חיזוק נוסף לדרכנו במאמר, לפיה כוונת פירוש המילים אינה מעכבת אלא רק הכוונה של העמידה לפני השכינה. הרי כאמור, סתימת לשונו של הרמ"א שם מורה שמדבר על זקן עם הארץ שאינו מבין את לשון התפילה כלל, אף לא את ברכת אבות, ולמרות זאת מדויק מדברי הרמ"א שהעם הארץ יכול לשמש כש"צ ולהוציא את הרבים יד"ח. רק אם נניח שכוונת

44. סי' נ"ג סע' ה'.

פירוש המילים אינה לעיכובא נמצא ביאור לדבריו של הרמ"א בלא להדחק להעמידו באוקימתא לפיה דיבר בגוונא שמבין עכ"פ את ברכת אבות. לפי מה שהוכחנו במאמרנו נלמד שכוונת השו"ע בסי' ק"א שכתב שיחזור ויתפלל אם לא כיוון באבות היא לכוונת העמידה לפני המלך ולא לכוונת פירוש המילים. וכן מה שאמר רבי אליעזר במסכת ברכות דף ל' ע"ב שאם לא יוכל לכוין לא יתפלל, היינו כוונת העמידה לפני המלך.

יסוד המחלוקת בין הטור לשולחן ערוך

לעיל הבאנו שנחלקו השו"ע והטור לעניין המציאות כיום שבה בדרך כלל אין אנו מכוונים, אם יחזור ויתפלל כאשר לא כיוון באבות. נציע לבאר שהם נחלקו ביסוד המובא ברמב"ם לפיו תפילה בלא כוונה אינה תפילה. השו"ע קיבל את דברי הרמב"ם להלכה ולכן יחזור ויתפלל משום שלא יצא יד"ח, ואילו הטור לא סובר כרמב"ם, אלא לעולם תפילה בלא כוונה הינה תפילה, ולכן יצא יד"ח אף אם לא כיוון באבות, ומה שאמר רבי אליעזר שלא יתפלל אם לא יוכל לכוין הוא בגלל שזהו ביזוי וכפי שכתבנו בחלק הראשון של מאמרנו.

אמנם לפי הנראה לעניות דעתנו, אף השו"ע סובר שחסרון כוונה אינו מעכב לעניין לצאת ידי חובה,⁴⁵ כפי שדייקנו מלשון השו"ע בחלקו הראשון של המאמר. החיוב לחזור ולהתפלל אם לא כיוון בברכת אבות הוא חיוב חדש שהטילו על המתפלל למרות שיצא יד"ח בתפילתו הראשונה. לפי ההבנה בה אנו מחזיקים בשו"ע, הבירור אותו ערכנו בחלקו השני של המאמר יהיה בנוגע לסוגה של הכוונה אשר בלתה הטילו עליו חיוב חדש להתפלל. לפי מה שהעלנו רק חסרון בכוונת העמידה לפני המלך מטיל חיוב להתפלל בשנית, ואילו חסרון בכוונת פירוש המילים אינו מטיל חיוב שכזה.

45. אף חסרון כוונה בברכת אבות.